

Олексій Плотніков

кандидат юридичних наук,
старший юрист ГО “Десяте Квітня”,
експерт Асоціації Реінтеграції Криму
(Одеса, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9814-1108>
olexiplotnikov@gmail.com

DOI: 10.33498/opus-2024-03-021

УДК 341.3

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ-ОКУПАНТА ЗА ЕКОЦИД НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Анотація. У статті розглядається актуальне питання відповідальності держави-агресора за екоцид на окупованій території України. Досліджується поняття екоциду в міжнародному праві та національному праві України, робиться висновок щодо того, що дії окупанта підпадають під визначення екоциду. З огляду на природу екоциду як особливо тяжкого злочину, що зачіпає цілі екосистеми, наголошується, що не всі скоєні під час збройного конфлікту злочини проти довкілля потрапляють під визначення екоциду.

Досліджуються кримінальні провадження щодо екоциду, порушені в Україні проти громадян держави-окупанта. Істотним для дослідження є аналіз правових проблем, що призводять до неможливості або складнощів із доведенням до кінця розслідувань щодо екоциду. Окремо питання кваліфікації діянь окупантів як екоциду досліджується у світлі знищення греблі Каховської гідроелектростанції. Наголошується на унікальності цієї події в світовій історії і на тому, що вона повинна призвести до переоцінки потреби у визначенні екоциду як злочину в міжнародному праві та встановленні належного покарання за нього засобами міжнародного кримінального права.

Метою статті є виявлення можливостей для встановлення відповідальності держави-окупанта за екоцид як міжнародно протиправне діяння на окупованій території. З урахуванням встановленої мети завданнями статті є виявлення міжнародно-правового визначення екоциду, порівняння його з визначенням екоциду в кримінальному праві України, доведення можливості застосування визначення екоциду як злочину для формування міжнародно-правової норми щодо відповідальності держав за екоцид.

Методологічно дослідження ґрунтується на методах герменевтики, що використовувалися для визначення поняття екоциду в національному та міжнародному праві, аналітичних методах, що використовувалися для дослідження складових цього поняття і можливостей їхнього застосування для створення визначення екоциду як міжнародного протиправного діяння держави та міжнародного злочину, методі кейс-стадіз, що використаний для встановлення особливостей застосування поняття екоциду при розслідуванні конкретних кримінальних проваджень і встановлення міжнародно-правової відповідальності держави за екоцид.

Основні результати дослідження включають у себе визначення поняття екоциду в національному та міжнародному праві, встановлення можливостей для використання цього поняття для визначення екоциду як міжнародно-протиправного діяння держави.

Ключові слова: злочини проти довкілля; екоцид; кримінальна відповідальність за екоцид; міжнародно-правова відповідальність держави за екоцид.

© Олексій Плотніков, 2024

Метою дослідження є виявлення можливостей для встановлення відповідальності держави-окупанта за екоцид як міжнародно протиправне діяння на окупованій території. Р. Роджерс, заступник співголови Незалежної експертної групи з юридичного визначення екоциду, назвав Україну першопрохідником у встановленні злочину екоциду, згадавши про історичну важливість України для визначення злочинів проти людяності та злочину геноциду¹. Як і вісім десятиліть тому, причини, через які Україна стала першопрохідником, є більш ніж зловісними. Як і вісім десятиліть тому, Україна є полем битви широкомасштабного збройного конфлікту, що тягне за собою незліченну кількість злочинів, які, здавалося б, неможливо уявити.

Збройний конфлікт в Україні далеко не перший, жертвою якого стали не тільки люди, а й природа. Сама ідея негативного впливу на довкілля як міжнародного протиправного діяння держав сформувалася, значною мірою, через збройні конфлікти, а поняття екоциду як міжнародного злочину виکارбувалося у результаті таких конфліктів. Вперше про природу як про окрему жертву збройних конфліктів заговорили під час В'єтнамської війни 1964–1975 рр. Термін “екоцид” був запропонований Р. Фальком у 1973 р. у статті “Війна з навколишнім середовищем та екоцид – факти, оцінка та пропозиції”, в якій учений писав про “історичний момент відкриття масштабів, в яких нормальна людська діяльність знищує екологічну основу життя на планеті” і “неймовірне навмисне знищення навколишнього середовища”² унаслідок збройного конфлікту.

Ідея екоциду як особливого міжнародного протиправного діяння держави або міжнародного злочину обговорювалася в 1970-х роках, проте не отримала достатнього міжнародного визнання. Її ренесанс пов'язаний із діяльністю низки міжнародних експертів на чолі з професором Ф. Сендсом, що в 2021 р. утворили Незалежну експертну групу з правового визначення екоциду, яка запропонувала визначити його як п'ятий міжнародний злочин у Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС). За визначенням Незалежної експертної групи, “екоцид означає незаконні або безглузді дії, скоєні з усвідомленням того, що існує суттєва імовірність серйозної та або широкомасштабної або довготривалої шкоди навколишньому природному середовищу, спричиненої цими діями”³. 10 квітня 2024 р. це визначення отримало підтримку Європейського Парламенту, який рекомендував, аби держави – члени Європейського Союзу (далі – ЄС) утримувалися від дій, що можуть становити екоцид, таким чином вказуючи на міжнародну протиправність такого діяння, а також, аби держави-члени криміналізували екоцид у своїх національних законодавствах відповідно до визначення, запро-

¹ Ukraine Justice Conference Addresses Ecocide Law (*Stop Ecocide Foundation*, 13.03.2023) <<https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/ukraine-justice-conference-addresses-ecocide-law>> (accessed: 21.02.2024).

² Falk R A, ‘Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals’ [1973] 4 (1) *Bulletin of Peace Proposals* 81.

³ Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. *Commentary and Core Text* (June 2021) <<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>> (accessed: 27.01.2024).

понованого Незалежною експертною панеллю⁴. Нині ще не можна говорити про існування у міжнародному праві екоциду як міжнародного протиправного діяння та як міжнародного злочину, але можна говорити про його все ширше визнання державами, що вказує на загальний тренд до закріплення поняття екоциду та відповідальності за нього в міжнародних нормах у недалекому майбутньому.

Збройний конфлікт між Російською Федерацією (далі – РФ) та Україною надає безцінний досвід, що може бути опосередкований при створенні та закріпленні міжнародно-правового визначення екоциду. Почати слід із того, що одним з елементів української правової політики стало подання заяв про визнання спеціальної юрисдикції МКС щодо злочинів на Майдані та злочинів, скоєних у Криму та на сході України, починаючи з 20 лютого 2014 р. і надалі⁵. 2 березня 2022 р. Прокурор МКС оголосив про відкриття розслідування

щодо ситуації в Україні, починаючи з 21 листопада 2013 року, охоплюючи тим самим будь-які минулі та теперішні звинувачення у воєнних злочинах, злочинах проти людяності або геноциді, скоєних на будь-якій частині території України будь-якою особою⁶.

Паралельно Україна проводить внутрішні кримінальні розслідування щодо діянь імовірно скоєних агентами протилежної сторони конфлікту. За даними Офісу Генерального прокурора України (далі – ОГП), станом на кінець січня 2024 р., розслідується 120 283 воєнні злочини, скоєні представниками РФ. Станом на 6 березня 2023 р. 104 розслідування стосувалися екологічної шкоди, завданої під час конфлікту, та 11 із них були кваліфіковані за ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК України)⁷ як екоцид⁸.

25 січня 2023 р. Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію про вплив збройних конфліктів на навколишнє середовище, яка відкривається констатацією очевидного факту: ‘шкода, завдана довкіллю внаслідок збройних конфліктів, може бути багатогранною, серйозною, довготривалою і здебільшого незворотною’⁹. З цього приводу М. Лоуренс досить песимістично зауважує, що ‘хоча відомо багато даних про наслідки війни для екологічної динаміки різноманітних біологічних систем, всебічна оцінка цих наслідків ще не проведена’. Він робить висновок, що ‘існує мало

⁴ Див.: Mackintosh K, ‘European Parliament votes unanimously for Ecocide’ (*Opinio Juris*, 10.04.2023) <<http://opiniojuris.org/2023/04/10/european-parliament-votes-unanimously-for-ecocide>> (accessed: 27.01.2024).

⁵ Conflict in Ukraine (Asser Institute) <<https://www.asser.nl/matra-ukraine/ukraine-international-crimes/conflict-in-ukraine>> (accessed: 27.01.2024).

⁶ Statement of the Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination in the situation in Ukraine (ICC, 11.12.2020) <<https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=201211-otp-statement-ukraine>> (accessed: 27.01.2024).

⁷ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>> (дата звернення: 27.01.2024).

⁸ Prosecutor General’s Office investigates 11 cases of ecocide committed since start of war (*Interfax-Ukraine*, 06.03.2023) <<https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/895832.html>> (accessed: 27.01.2024).

⁹ Environmental Impact of Armed Conflicts, Resolution 2477. PACE. 25 January 2023 <<https://pace.coe.int/en/files/31600/html>> (accessed: 21.02.2024).

доказів того, що військові стратеги враховують екологічні наслідки військової діяльності при плануванні або виконанні військових дій, пов'язаних з конфліктом¹⁰.

Російсько-український збройний конфлікт розпочався як проксі-війна і триває як повномасштабні бойові дії між двома арміями з використанням усього сучасного арсеналу, окрім ядерної зброї. Одна зі сторін конфлікту, а саме РФ, демонстративно нехтує обмеженнями, встановленими міжнародним правом при плануванні та проведенні військових операцій, що призводить до приголомшливих порушень прав людини та невимовних звірств.

Природа є однією з жертв цього конфлікту, і існує безліч доказів того, що російське командування не тільки не враховує екологічні наслідки військових дій, а й використовує негативний вплив на навколишнє середовище для отримання військової переваги. Мабуть, найбільш очевидним проявом такої тактики є використання ядерних об'єктів у військових цілях.

У перший день вторгнення російські підрозділи увійшли безпосередньо в Чорнобильську зону відчуження у марній спробі дістатися Києва з півночі. Відсутність захисного спорядження та незрозуміла безрозсудна поведінка російських солдатів свідчить про те, що при плануванні та проведенні військових маневрів не було враховано характер радіоактивно забрудненої території. Ядерні об'єкти, такі як Запорізька атомна електростанція, були перетворені на військові бази та потенційні поля бою, інші, як об'єкт поводження з радіоактивними відходами "РАДОН" у Харкові, розташовані в районах, які регулярно піддаються ракетним обстрілам та артилерійським атакам¹¹.

Відсутність серйозних ядерних аварій є дивом, але це не стосується хімічного забруднення. Під час "замороженої" стадії конфлікту сталося кілька хімічних аварій, пов'язаних із конфліктом, але шкода від них незрівнянно менша, ніж від повномасштабних бойових дій. Уламки боєприпасів, зокрема й авіабомб, артилерійських снарядів, фосфорних боєприпасів, боєприпасів, що не вибухнули, мін, зруйнованих будівель, знищених транспортних засобів, розливи палива і нафтопродуктів, останки людей і тварин можуть перетворити деякі території України на випалену землю, подібну до "червоної зони" (*zone rouge*) у Франції, яка залишається непридатною для життя через століття після війни¹².

Починаючи з 2014 р., цілі ландшафти різко погіршилися внаслідок бойових дій у Донецькій та Луганській областях і хижацької експлуатації промисловості та природних ресурсів як у східних регіонах, так і в Криму. Вторгнення 2022 р. зачепило 20 % природних заповідників та 3 млн га лісів і поставило під загрозу 2,9 млн га Смарагдової мережі Рамсарських угідь загальною площею 600 тис. га, які опинилися під загрозою знищення, 8 за-

¹⁰ Lawrence M, Stemberger H, Zolderdo A, Struthers D, Cooke S, 'The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment' [2015] 23 (4) Environmental Reviews 443–60.

¹¹ IAEA experts assess damage to Kharkiv nuclear research facility (IAEA, 14.10.2022) <<https://www.world-nuclear-news.org/Articles/IAEA-experts-assess-damage-to-Kharkiv-nuclear-rese>> (accessed: 27.01.2024).

¹² Environmental Assessment and Recovery Priorities for Eastern Ukraine (OSCE, 2017) <https://www.osce.org/files/f/documents/4/3/362566_0.pdf> (accessed: 27.01.2024).

повідників та 9 національних парків залишаються під окупацією. Є повідомлення, що російські війська використовують заповідники у військових цілях, встановлюють там військові позиції та полюють на тварин. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, 600 видів тварин і 750 видів рослин і грибів постраждали від війни¹³.

Екологічні наслідки конфлікту не обмежуються територією України. За даними українського морського біолога І. Русева, щонайменше 50 тис. дельфінів загинули в Чорному й Азовському морях через міни, підводні вибухи та гідролокатори російських кораблів, а для відновлення довоєнної популяції може знадобитися до 50 років. Лісові пожежі, бойові дії, переміщення внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) і біженців спричинили збільшення викидів вуглецю на 23 %¹⁴.

Менш очевидним аспектом є те, що знищення лісів і водно-болотних угідь, а також інші збитки, пов'язані з конфліктом, імовірно, призведуть до довгострокових наслідків для клімату в глобальному масштабі, тоді як післявоєнна відбудова потребуватиме значних природних ресурсів і може призвести до помітного збільшення викидів парникових газів.

27 квітня 2023 р. Європейський економічний і соціальний комітет за власною ініціативою ухвалив висновок, в якому зазначається, що 'дії Росії, як видається, дорівнюють екоциду на основі визначення, запропонованого експертами-юристами та опублікованого в червні 2021 року'. Європейський економічний і соціальний комітет закликав до того, щоб

екоцид, з урахуванням визначення Незалежної групи з юридичного визначення екоциду, був кодифікований як кримінальний злочин відповідно до законодавства ЄС. Визнання злочину екоциду в переглянутій Директиві ЄС про екологічні злочини призведе до змін у законодавстві за межами ЄС, зокрема в Міжнародному кримінальному суді, що може сприяти притягненню Росії до певної відповідальності, яка відображатиме завдану шкоду навколишньому середовищу й екології¹⁵.

Можливо, ця заява є необхідною, оскільки вона визнає, що злочини проти довкілля, скоєні під час конфлікту, становлять екоцид, як цей злочин розглядається зараз у міжнародній доктрині. Недоліком цієї заяви є те, що навіть якщо ЄС та його держави-члени негайно ухвалить закони про екоцид, ці закони все одно будуть непридатні для переслідування винних у вже скоєних злочинах через принцип відсутності зворотної дії кримінального закону. Однак Україна визнала екоцид злочином у своєму кримінальному законодавстві, і вона має історію переслідування осіб, винних у скоєнні екоциду в контексті конфлікту.

¹³ War in Ukraine has devastating consequences for biodiversity (*International Fund for Animal Welfare*, 24.02.2023) <<https://www.ifaw.org/international/press-releases/war-ukraine-biodiversity>> (accessed: 27.01.2024).

¹⁴ Gembarska L, '50,000 dolphins died in the Black Sea during the war: an interview with the biologist of the Tuzlivski Lymany' (*EcoPolitic*, 02.03.2023) <<https://ecopolitic.com.ua/en/news/50-000-dolphins-died-in-the-black-sea-during-the-war-an-interview-with-the-biologist-of-the-tuzlivski-lymany>> (accessed: 27.01.2024).

¹⁵ EESC opinion: Right to a healthy environment in the European Union especially in the context of the war in Ukraine (*EESC*, 27.04.2023) <<https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/right-healthy-environment-european-union-especially-context-war-ukraine>> (accessed: 27.01.2024).

Багато держав включили злочини проти довкілля до свого кримінального законодавства, але лише деякі з них використовують термін “екоцид”. За наявною інформацією з відкритих джерел, РФ була першою державою, яка включила злочин екоциду до свого кримінального законодавства в 1996 р.¹⁶. Деякі з пострадянських держав наслідували цей приклад і додали подібні або ідентичні визначення до своїх кримінальних кодексів. Українське визначення, яке залишається незмінним з моменту ухвалення КК України у 2001 р., звучить як ‘масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу’¹⁷. Це кримінальне правопорушення карається позбавленням волі на строк від восьми до п’ятнадцяти років, що відносить його до категорії особливо тяжких злочинів – найтяжчої категорії злочинів за українським законодавством.

Цікаво, що КК України містить окремий розділ VIII, присвячений кримінальним правопорушенням проти довкілля, включаючи такі злочини, як порушення правил екологічної безпеки, забруднення ґрунту, забруднення атмосферного повітря, забруднення вод тощо. Екоцид, однак, є частиною розділу XX “Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку”, а за статтею про злочин екоциду одразу ж слідує стаття про злочин геноциду. Схоже, що автори КК України якимось чином передбачали думку Незалежної експертної групи, оскільки вони явно мали на увазі паралель між екоцидом і геноцидом.

Опис кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, містить перелік природних об’єктів: рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, водні ресурси. Однак об’єктивна сторона екоциду ґрунтується радше на типі й інтенсивності дії, ніж на об’єктах, які зазнають негативного впливу. Центральне місце у визначенні займають такі дії, як “масове знищення рослинного або тваринного світу”, “отруєння атмосфери або водних ресурсів” та “інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу”¹⁸. Інакше кажучи, об’єктивна сторона ґрунтується на можливому результаті дій. Екологічна катастрофа не обов’язково повинна статися, достатньо лише ризику, щоб відповідати визначенню.

Показово, що розділ VIII КК України “Кримінальні правопорушення проти довкілля” містить набагато ширший перелік об’єктів, що охороняються, включаючи землю, ґрунт, надра, атмосферне повітря, води, морські води, континентальний шельф, тваринний світ, рослинний світ, тваринний світ, що є об’єктами полювання та рибальства, заповідні території та об’єкти природно-заповідного фонду, тощо.

У ньому згадуються різні види негативних дій, включаючи забруднення, погіршення стану, забруднення, незаконне видобування корисних копалин, незаконне транспортування, незаконне полювання та рибальство. Крім того,

¹⁶ Criminal Code of the Russian Federation, art. 358 <https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/rus_e/wtacrus58_leg_362.pdf> (accessed: 27.01.2024).

¹⁷ Кримінальний кодекс України (н 7).

¹⁸ Там само.

деякі санкції за злочини, описані в цьому розділі, згадують загибель людей або інші тяжкі наслідки як обтяжуючі обставини. Стаття 242 говорить про “масову загибель об’єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки”, тобто повторює формулювання ст. 441. Таким чином, виходить, що загроза “екологічної катастрофи” є єдиним елементом, що відрізняє екоцид від інших кримінальних правопорушень проти довкілля за законодавством України.

У законодавстві України відсутнє визначення терміна “екологічна катастрофа”. Велика українська енциклопедія за редакцією Національної академії наук України визначає екологічну катастрофу як

негативну зміну екологічної рівноваги до стану зникнення умов існування живого організму, популяції, виду біосфери. Здебільшого це швидкоплинна, руйнівна, незворотна подія, пов’язана із завданням шкоди екосистемам та біологічному різноманіттю, що супроводжується загибеллю біоти (в тому числі, людей)¹⁹.

Це визначення можна вважати напівофіційним, оскільки його публікація була підтримана Указом Президента України. З огляду на це визначення, негативний вплив на природу повинен досягти певного ступеня тяжкості, щоб вважатися екоцидом. Із погляду ст. 441 КК України, цей поріг може бути досягнутий, коли певне діяння ставить під загрозу існування цілих популяцій, видів або біотопів. Це схоже на визначення, запропоноване Незалежною експертною групою, яка вказує на “значну ймовірність”, а не на заподіяння істотної шкоди. З іншого боку, останнє визначення містить закритий перелік об’єктів, які можуть зазнати негативного впливу, на відміну від відкритого переліку, що міститься в українському визначенні.

Суб’єктивна сторона екоциду за українським законодавством завжди характеризується умислом. Відповідно до ст. 24 КК України умисел може бути прямим або непрямим. Прямим визнається умисел, якщо “особа усвідомлювала суспільно шкідливий характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно шкідливі наслідки і бажала їх настання”, тоді як непрямий умисел означає, що “особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо допускала їх настання”. Знову ж таки, це можна приблизно порівняти з формулою “незаконні або безглузді усвідомлені дії” з визначення Міжнародної робочої групи. Дії, вчинені свідомо, у будь-якому випадку відповідають умисним злочинам за українським законодавством, тоді як слово “бездіяльність” можна порівняти з непрямим умислом.

Таким чином, хоча на перший погляд визначення екоциду за ст. 441 КК України та визначення, запропоноване Міжнародною експертною групою, сформульовані по-різному, їх складові, по суті, збігаються. Тому підходи,

¹⁹ Білецький В, Зав’ялова Л, ‘Екологічна катастрофа’ (Велика українська енциклопедія) <https://vue.gov.ua/Екологічна_катастрофа> (дата звернення: 27.01.2024).

використані українськими слідчими та суддями, можуть бути корисними для розвитку міжнародного права та практики щодо злочину екоциду.

Хоча ст. 441 була присутня в КК України з 2001 р., відомостей про її застосування до 2016 р. небагато. У відкритих джерелах можна знайти інформацію щодо близько десятка кримінальних проваджень, порушених за ст. 441 у зв'язку зі збройним конфліктом, починаючи з 2016 р. Можна виділити дві категорії таких джерел: прес-релізи й інші офіційні повідомлення державних органів та Єдиний державний реєстр судових рішень – державний електронний ресурс, що містить тексти всіх судових рішень, ухвалених українськими судами з 2007 р. Деяку додаткову інформацію можна отримати з коментарів та інтерв'ю посадовців, експертів і представників неурядових організацій, які займаються розслідуванням екоциду.

Перше розслідування екоциду в Україні розпочалося у 2016 р. і стосувалося діяльності “Кримського титану” – підприємства поблизу Перекопського перешийка в Криму, найбільшого виробника діоксиду титану в Європі. Спочатку справу було кваліфіковано за ст. 364 КК України (зловживання владою) через неналежне документальне оформлення утилізації небезпечних відходів на підконтрольній Україні території, що безпосередньо прилягає до заводу. У вересні 2018 р. на заводі стався великий хімічний викид, що спричинив часткову евакуацію прилеглого міста Армянськ. У 2019 р. кримінальне провадження було перекваліфіковано за ст. 441 (“Екоцид”) та ст. 241 (“Забруднення повітря”) КК України²⁰.

Наявні процесуальні рішення свідчать про те, що тепер справа стосується двох інших підприємств, підконтрольних окупантам – “Кримського содового заводу” та заводу “Бром”, які є частиною того ж промислового кластеру, що й “Кримський титан”. Їхня незаконна діяльність спричиняє тяжкі наслідки, зокрема у вигляді нецільового використання природних ресурсів окупаційною владою для власних потреб. Станом на початок 2024 р. у відкритих джерелах відсутня будь-яка додаткова інформація про цю справу.

Перше розслідування екоциду, пов'язане з пошкодженням ядерного об'єкта внаслідок конфлікту, було розпочато у зв'язку з так званим об'єктом “Кліваж” – підземною пустотою, утвореною внаслідок промислового ядерного вибуху поблизу міста Єнакієве в 1979 р. Після окупації міста про російськими бойовиками у 2014 р. так звана “ДНР” припинила відкачування води з шахти, що створило небезпеку витоку радіоактивних матеріалів у поверхневі води. 23 травня 2018 р. прокуратура Донецької області заявила, що розпочато розслідування за ст. 441 (“Екоцид”) КК України²¹.

З березня 2022 р. Спеціалізована екологічна прокуратура, яка є підрозділом ОГП, розпочала кримінальне провадження за ст. 258 (“Терористичний акт”) та ст. 441 (“Екоцид”) КК України у зв'язку з захопленням Чорнобильської

²⁰ North of Crimea Suffers from a Series of Chemical Discharges (*Virtual Museum of Russian Aggression*, 24.08.2018) <<https://rusaggression.gov.ua/en/manmade-disaster-on-crimea-titan-9364dfe85bcbd98bf3c2372a3d10b057.html>> (accessed: 27.01.2024).

²¹ Donbass Environment: Invisible Front (*Truth Hounds*, 2021) <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2021/09/donbas-ecology-report-2021-truth-hounds_en.pdf> (accessed: 27.01.2024).

атомної електростанції, затопленням сховищ ядерних відходів та порушенням верхнього шару ґрунту на радіоактивно забруднених територіях. 1 червня 2022 р. у газеті “Урядовий кур’єр” як офіційному друкованому органі було опубліковано повістки, адресовані певним громадянам Росії, з вимогою з’явитися до суду у кримінальному провадженні з тим самим номером. Однак у повістці міститься обвинувачення не за якоюсь із зазначених вище статей, а за ст. 438 КК України – “Порушення законів і звичаїв війни”²².

4 березня 2022 р. було розпочато розслідування щодо нападу та захоплення Запорізької атомної електростанції – найбільшої в Європі та шостої у світі – яка відтоді залишається під російською окупацією. Початкові звинувачення також ґрунтувалися на статтях 258 та 441 КК України. 18 травня 2022 р. ОГП опублікував інформацію про те, що встановили особу російського командира, підозрюваного в нападі та захопленні електростанції, однак, знову ж таки, звинувачення ґрунтуються на ст. 438 КК України, а не на ст. 441. 6 серпня 2022 р. ОГП кваліфікував ще один обстріл електростанції як порушення правил ведення війни (ст. 438 КК України)²³.

Друга група кримінальних проваджень виникла в березні 2022 р. і стосувалася наслідків ракетних ударів по сховищах палива і нафти. На сайті ОГП повідомлялося про три таких розслідування, які стосувалися атак на об’єкти паливно-мастильних матеріалів з подальшими пожежами, що призвели до забруднення повітря та ґрунту²⁴. Усі напади були кваліфіковані за статтями 438 та 441 КК України. Жодної додаткової інформації щодо цих розслідувань немає.

Одне з найгучніших розслідувань екоциду пов’язане з масовою загибеллю морських ссавців, що спостерігалася під час конфлікту. Тисячі трупів дельфінів і морських свиней були знайдені на берегах Чорного й Азовського морів, і, за оцінками, щонайменше 20 % популяції морських ссавців загинули під час конфлікту. Можливою причиною є підводні вибухи та широке використання сонарів військовими кораблями, що негативно впливають на здоров’я і здатність дельфінів та інших морських ссавців до орієнтації в просторі. Згідно з інформацією, опублікованою на сайті ОГП, біологічні матеріали, отримані під час розтину виявлених ссавців, були відправлені на експертизу до Падуанського та Ганноверського університетів. Крім того, прокуратура заявила про намір звернутися до своїх колег у Болгарії, Румунії

²² Див.: Урядовий кур’єр (1 червня 2022 р.) <https://ukurier.gov.ua/media/newspaper/adv/2022-05-31/121_7242r.pdf> (дата звернення: 27.01.2024).

²³ ‘Ворог створює загрози екокатастрофи в Україні та Європі – розпочато розслідування екоциду’ (Офіс Генерального прокурора, 04.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vorog-stvoryuye-zagrozi-ekokatastrofi-v-ukrayini-ta-evropi-rozpochato-rozsliduvannya-ekocidu-2>> (дата звернення: 27.01.2024).

²⁴ ‘Авіаційні удари по нафтобазах на Житомирщині – розслідується скоєння екоциду’ (Офіс Генерального прокурора, 08.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/aviaciini-udari-po-naftobazah-na-zitomirshhini-rozslidujetsya-skojennya-ekocidu>> (дата звернення: 27.01.2024); ‘Обстріл окупантами нафтобази на Рівненщині – розпочато розслідування’ (Офіс Генерального прокурора, 27.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/obstril-okupantami-naftobazi-na-rivnenshhini-rozpochato-rozsliduvannya>> (дата звернення: 27.01.2024).

та Туреччини з проханням надати інформацію про подібні випадки масової загибелі морських ссавців²⁵.

Ще одне помітне розслідування екоциду було розпочато 10 грудня 2022 р. щодо загибелі близько 4 млн голів птиці на птахофабриці, знеструмленій внаслідок бойових дій та окупації. Розкладання мільйонів трупів птахів призвело до неконтрольованого забруднення ґрунту біологічно небезпечними речовинами. Тут об'єктом розслідування є не сама загибель птиці, а забруднення довкілля внаслідок цієї загибелі²⁶.

Наведена вище інформація про випадки екоциду свідчить про те, що багато розслідувань екоциду в Україні закінчуються ще до того, як справа доходить до суду. У відкритих джерелах міститься інформація про щонайменше 9 розслідувань екоциду, пов'язаного з конфліктом, які ведуться в Україні. За словами колишньої генеральної прокурорки України І. Венедіктової, станом на 21 червня 2022 р. розслідувалося 12 випадків екоциду. Однак 13 березня 2023 р. заступниця генерального прокурора В. Литвинова зазначила, що на цю дату було 11 розслідувань екоциду, пов'язаного з конфліктом, навіть з урахуванням того, що нові розслідування були розпочаті наприкінці 2022 р.²⁷. Схоже, що, незважаючи на нові епізоди екологічної шкоди, пов'язаної з конфліктом, принаймні деякі з розслідувань, відкритих за звинуваченнями в екоциді, згодом були перекваліфіковані за іншими статтями КК України або закриті. Тому незрозуміло, скільки з існуючих розслідувань врешті-решт перетвориться на судові провадження.

Здається, що основною причиною, чому розслідування екоциду тихо зникають, є складність кваліфікації певної події як екоциду. Найімовірніше, слідчі у деяких кримінальних провадженнях про екоцид можуть дійти висновку, що певна подія не досягає порогу екоциду або існують причини, які роблять проблематичним доведення факту екоциду в суді. Той факт, що в більшості відомих випадків розслідування екоциду спочатку кваліфікується за кількома статтями, імовірно, підтверджує це припущення. Початкова кваліфікація діяння як екоциду може поєднуватися з іншими злочинами проти довкілля, такими як забруднення повітря або води, звинувачення в тероризмі або воєнних злочинах. Під час розслідування слідчі можуть шукати "сильнішу" кваліфікацію на шкоду "слабшій", а саме екоцид часто виглядає слабшим за інші кваліфікації.

Такі міркування можуть бути застосовні до деяких відомих випадків розслідувань екоциду. Так, напади на сховища палива могли завдати певної шкоди навколишньому середовищу, однак видається проблематичним продемонструвати, як саме такі напади можуть спричинити екологічну ката-

²⁵ 'Масовий мор птахів на Херсонщині – прокуратура зафіксувала чергові наслідки збройної агресії РФ' (Офіс Генерального прокурора, 10.12.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/masovii-mor-ptaxiv-ucornobayivci-prokuratura-zafiksuvala-cergovi-naslidki-zbroinoyi-agresiyi-rf>> (дата звернення: 27.01.2024).

²⁶ Babin B, Plotnikov O, 'Prosecution of Ecocide as a Weapon in Armed Conflict: Reflections on Crimea' (ICD Brief 29) <<https://www.internationalcrimesdatabase.org/upload/documents/20221024T110657-Prosecution%20for%20Ecocide%20as%20a%20weapon%20in%20armed%20conflict%20reflections%20on%20Crimea.pdf>> (accessed: 27.01.2024).

²⁷ 'Ukraine's prosecutor general meets with U.S. counterpart' (Ukrinform) <<https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3512163-ukraines-prosecutor-general-meets-with-us-counterpart.html>> (accessed: 27.01.2024).

строфу, здатну знищити цілі біотопи. Те саме можна сказати і про птахофабрику, яка, безсумнівно, забруднила землю, але доказів того, що екосистеми опинилися під загрозою або були зруйновані, здається, небагато.

Розслідування нападів на ядерні об'єкти, на нашу думку, мають більше шансів дійти до суду за ст. 441 КК України, оскільки не може бути сумнівів, що потенційна ядерна катастрофа може досягти порогу екоциду. Нарешті, винищення агресором морських ссавців у Чорному й Азовському морях видається “найсильнішою” справою екоциду, з огляду на факти масштабу шкоди, завданої фауні, та міжнародної співпраці у її розслідуванні.

Позитивним моментом є те, що українські слідчі принаймні одного разу продемонстрували свою здатність завершити розслідування екоциду. 24 квітня 2023 р. до суду було скеровано обвинувальний акт проти двох осіб, обвинувачених у скиданні промислових стоків у воду, що призвело до знищення місцевої біоти. Хоча ця справа не пов'язана з конфліктом, вона може свідчити про важливий зсув у свідомості українських чиновників, які демонструють готовність ставитися до доквілля як до об'єкта, що заслуговує на захист засобами кримінального права.

Імовірно найбільш відомим випадком розслідування екоциду стало провадження, відкрите у зв'язку з руйнуванням греблі Каховської ГЕС, що мало місце 6 червня 2023 р. Руйнування дамби в Новій Каховці широко висвітлювалося у світових засобах масової інформації і надихнуло деяких дослідників на думку про те, що ця аварія може стати знаковою для визначення екоциду як міжнародного злочину. Жодна зі сторін не взяла на себе відповідальність за катастрофу в Новій Каховці, і все закінчилося обміном звинуваченнями. Утім, експерти вказують на те, що внутрішній вибух, що свідчить про провину російських окупантів, є найбільш вірогідним поясненням швидкого і катастрофічного руйнування конструкції дамби, і це припущення підтверджується численними непрямыми доказами, а також повідомленнями про руйнування російськими військами кількох менших дамб у цьому районі. Підозра, що російські агенти навмисно зруйнували дамбу, є офіційною позицією України, яка відкрила розслідування за ст. 441 КК України – екоцид²⁸.

Висновки. Таким чином, натепер позиція України полягає в тому, що щонайменше деякі зі злочинів окупантів на окупованій території, спрямовані проти доквілля, можуть бути кваліфіковані як екоцид за кримінальним правом України. У нашому дослідженні ми встановили співвідношення між поняттям екоциду за кримінальним правом України та визначенням екоциду, що пропонує до використання Міжнародна експертна група. Враховуючи практику органів ЄС, це визначення може стосуватися кримінальної відповідальності не тільки окремих представників держави-окупанта, а й міжнародної відповідальності цієї держави загалом.

²⁸ Deutsch A, ‘Ukraine investigating dam blast as war crime, prosecutors say’ (*Reuters*, 06.06.2023) <<https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-investigating-dam-blast-war-crime-prosecutors-say-2023-06-06/>> (accessed: 27.01.2024).

REFERENCES

Bibliography

Encyclopedias

1. Biletskyi V, Zav'ialova L, 'Ekolohichna katastrofa' (*Velyka ukrainska entsyklopediia*) <https://vue.gov.ua/Ekolohichna_katastrofa> (accessed: 27.01.2024) (in Ukrainian).

Journal articles

2. Falk R A, 'Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals' [1973] 4 (1) *Bulletin of Peace Proposals* 81.
3. Lawrence M, Stemberger H, Zolderdo A, Struthers D, Cooke S, 'The effects of modern war and military activities on biodiversity and the environment' [2015] 23 (4) *Environmental Reviews* 443–60.

Newspaper articles

4. Deutsch A, 'Ukraine investigating dam blast as war crime, prosecutors say' (Reuters, 06.06.2023) <<https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-investigating-dam-blast-war-crime-prosecutors-say-2023-06-06/>> (accessed: 27.01.2024).
5. Gembarska L, '50,000 dolphins died in the Black Sea during the war: an interview with the biologist of the Tuzlivski Lymany' (02 March 2023) <<https://ecopolitic.com.ua/en/news/50-000-dolphins-died-in-the-black-sea-during-the-war-an-interview-with-the-biologist-of-the-tuzlivski-lymany>> (accessed: 27.01.2024).
6. 'IAEA experts assess damage to Kharkiv nuclear research facility' (IAEA, 14.10.2022) <<https://www.world-nuclear-news.org/Articles/IAEA-experts-assess-damage-to-Kharkiv-nuclear-rese>> (accessed: 27.01.2024).
7. 'Prosecutor General's Office investigates 11 cases of ecocide committed since start of war' (*Interfax-Ukraine*, 06.03.2023) <<https://en.interfax.com.ua/news/press-conference/895832.html>> (accessed: 27.01.2024).
8. 'Ukraine's prosecutor general meets with U.S. counterpart' (*Ukrinform*) (accessed: 27.01.2024).
9. 'War in Ukraine has devastating consequences for biodiversity' (*International Fund for Animal Warfare*, 24.02.2023) <<https://www.ifaw.org/international/press-releases/war-ukraine-biodiversity>> (accessed: 27.01.2024).

Websites

10. Babin B, Plotnikov O, 'Prosecution of Ecocide as a Weapon in Armed Conflict: Reflections on Crimea' (*ICD Brief* 29) <<https://www.internationalcrimesdatabase.org/upload/documents/20221024T110657-Prosecution%20for%20Ecocide%20as%20a%20weapon%20in%20armed%20conflict%20reflections%20on%20Crimea.pdf>> (accessed: 27.01.2024).
11. 'Conflict in Ukraine' (*Asser Institute*) <<https://www.asser.nl/matra-ukraine/ukraine-international-crimes/conflict-in-ukraine>> (accessed: 27.01.2024).
12. Donbas Environment: Invisible Front (*Truth Hounds*, 2021) <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2021/09/donbas-ecology-report-2021-truth-hounds_en.pdf> (accessed: 27.01.2024).
13. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and Core Text' (June 2021) <<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>> (accessed: 27.01.2024).
14. Mackintosh K, 'European Parliament votes unanimously for Ecocide' (*Opinio Juris*, 10.04.23) <<http://opiniojuris.org/2023/04/10/european-parliament-votes-unanimously-for-ecocide>> (accessed: 27.01.2024).
15. 'North of Crimea Suffers from a Series of Chemical Discharges' (*Virtual Museum of Russian Aggression*, 24.08.2018) <<https://rusaggression.gov.ua/en/manmade-disaster-on-crimea-titan-9364dfe85bcd98bf3c2372a3d10b057.html>> (accessed: 27.01.2024).

16. 'Ukraine Justice Conference Addresses Ecocide Law' (*Stop Ecocide Foundation*, 13.03.2023) <<https://www.stopecocide.earth/breaking-news-2023/ukraine-justice-conference-addresses-ecocide-law>> (accessed: 21.02.2024).
17. 'Aviatsiini udary po naftobazakh na Zhytomyrshchyni – rozsliduietsia skoiennia ekotsydu' (*Ofis Heneralnoho prokurora*, 08.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/aviaciini-udari-po-naftobazax-na-zitomirshhini-rozslidujetsya-skojennya-ekocidu>> (accessed: 27.01.2024).
18. 'Masovyi mor ptakhiv na Khersonshchyni – prokuratura zafiksuvala cherhovi naslidky zbroinoi ahresii RF' (*Ofis Heneralnoho prokurora*, 10.12.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/masovii-mor-ptaxiv-u-cornobayivci-prokuratura-zafiksuvala-cergovi-naslidki-zbroinoyi-agresiyi-rf>> (accessed: 27.01.2024).
19. 'Obstril okupantamy naftobazy na Rivnenshchyni – rozpochato rozsliduvannia' (*Ofis Heneralnoho prokurora*, 27.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/obstril-okupantami-naftobazi-na-rivnenshchini-rozpochato-rozsliduvannya>> (accessed: 27.01.2024).
20. 'Voroh stvoriuie zahrozy ekokatastrofy v Ukraini ta Yevropi – rozpochato rozsliduvannia ekotsydu' (*Ofis Heneralnoho prokurora*, 04.03.2022) <<https://www.gp.gov.ua/ua/posts/vorog-stvoryuye-zagrozi-ekokatastrofi-v-ukrayini-ta-yevropi-rozpochato-rozsliduvannya-ekocidu-2>> (accessed: 27.01.2024).

Oleksii Plotnikov

RESPONSIBILITY OF THE OCCUPYING POWER FOR ECOCIDE ON THE OCCUPIED TERRITORIES UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT. The article addresses the topical issue of the aggressor state's liability for ecocide in the occupied territory of Ukraine. The author examines the concept of ecocide in international law and national law of Ukraine and concludes that the actions of the occupier fall within the definition of ecocide. Given the nature of ecocide as a particularly serious crime affecting entire ecosystems, it is emphasized that not all crimes against the environment committed during armed conflict fall under the definition of ecocide.

The author examines criminal proceedings on ecocide initiated in Ukraine against citizens of the occupying power. Essential to the study is the analysis of legal problems that lead to the impossibility or difficulties in completing investigations into ecocide. Separately, the issue of qualifying the occupiers' actions as ecocide is investigated in the light of the destruction of the Kakhovka hydroelectric power plant dam. The author emphasizes that this event is unique in world history and that it should lead to a reassessment of the need to define ecocide as a crime in international law and to establish appropriate punishment for it under international criminal law.

The purpose of the article is to identify the possibilities for establishing the responsibility of the occupying State for ecocide as an internationally wrongful act in the occupied territory. Given this goal, the objectives of the article are to identify the international legal definition of ecocide, to compare it with the definition of ecocide in the criminal law of Ukraine, and to prove that the definition of ecocide as a crime can be used to formulate an international legal norm on the responsibility of States for ecocide.

Methodologically, the study is based on the hermeneutic methods used to define the concept of ecocide in national and international law, analytical methods used to study the components of this concept and the possibilities of their application to create a definition of ecocide as an international wrongful act of the State and an international crime, and the case study method used to establish the specifics of application of the concept of ecocide in the investigation of specific criminal proceedings and to establish international law. The main results of the study include the definition of the concept of ecocide in national and international law, and the identification of the possibilities for using this concept to define ecocide as an internationally wrongful act of the State.

KEYWORDS: crimes against environment; ecocide; criminal responsibility for ecocide; international legal responsibility for ecocide.